
UDK 81'342:316

81'342.9

81'27

Pregledni rad

Jagoda Granić
Filozofski fakultet, Split
Hrvatska

**SOCIOFONETIKA:
PRESTIŽNE IZGOVORNE VARIJANTE**

SAŽETAK

Sociofonetika, sintetizirajući dvije discipline – fonetiku i sociolingvistiku – proučava fonetske varijante koje su posljedica govorenja u različitim društvenim kontekstima. Svaki govornik pokazat će neke fonetske varijante ("akcent") u skladu s kontekstom u kojem govori. Neki društveni parametri utječu na način govora, odnosno na način izgovora (ostvarenje određenih fonema, naglasak, itd.). Uzevši u obzir da nema govornika s jedinstvenim stilom, svatko će, ovisno o situaciji u kojoj se nalazi, pokazati društvenu diferencijaciju u svom izgovoru. Govor jedne osobe u jednom vremenu i s jednim stilom, tj. idiolekt, samo je jedan od mnogih, budući da se društvena stratifikacija izgovora mijenja za svakog govornika. Na ovoj razini pojedini zvukovi bit će prestižni, a drugi će (pogrešni i ružni) biti stigmatizirani. Premda ništa u samom zvuku ne može jamčiti prestižan status, određeni načini izgovora mogu postati prestižni uzorci. Ali ne za stalno, jer se prestižni mogu preoblikovati u stigmatizirane uzorke. To je zbog njihova relativnog statusa koji je pokazatelj značaja što mu ga daju sami govornici. Standard(izira)ni načini izgovora najčešće se smatraju prestižnim izgovornim varijantama. U isto vrijeme, govorene varijante dominantne društvene grupe postaju prestižne izgovorne varijante u čitavu društvu. Veoma je važno znati da sve distinkcije u upotrebi jezika nisu posljedica društvenih procesa.

Ključne riječi: *izgovorne varijante, akcent, prestižni idiomi, sociofonetika*

UVOD: SOCIOFONETIKA

Sociofonetika je dugo bila na periferiji fonetike i fonologije jer je generativistička tradicija počivala na percepciji idealnog govornika (slušatelja) u homogenoj, idealno zamišljenoj govornoj zajednici i njegove iste takve idealne govorne izvedbe. U stvarnoj jezičnoj zajednici u kojoj se jedino i događaju sve promjene u jeziku, ni govornici ni njihove govorne izvedbe nisu, dakako, ni idealne ni jedinstvene. Ni jednake jezične poruke ne ostvaruju se na jednaki govorni način, neke se nikad ni ne izgovore, ali jezični znak "mora uvijek biti izgovorljiv" (Škarić, 2009:19). Različite govornike karakteriziraju različite fonetske varijante, čak i istog govornika u različitim komunikacijskim kontekstima, u privatnoj i u javnoj komunikaciji. Sociofonetika ukazuje ne samo na razlike među govornicima nego i na različite društvene faktore (dob, društveni sloj, stil i integriranost u lokalnoj zajednici) koji ih čine drugačijima. Govornici variraju u izgovoru (u intonaciji, ritmu, visini i kvaliteti glasa) i zbog geografskog i zbog socijalnog prostora, ali i ovisno o izvedbi i stilu. No, unatoč svemu, razlike među govornicima dugo se nisu ni isticale ni opisivale jer su društveni, odnosno sociofonetski parametri percipirani kao nelingvistički, te su ostali na marginama lingvističkog znanstvenog interesa (Foulkes i Docherty, 2006).

Međutim prva sociolingvistička istraživanja 60-ih godina prošlog stoljeća (primjerice Labovljeva istraživanja govora u New Yorku) pokazala su da je u nekim sredinama položaj na društvenoj ljestvici proporcionalan statusu izgovorne varijante na kojoj se odvija komunikacija, bila ona prestižna ili stigmatizirana varijanta. I Labov i Trudgill pokušali su povezati fonološke varijante s društvenim klasama (Honey, 2007).

Dok su objekti sociolingvističkih istraživanja sve promjene u jeziku (zašto i kako su nastale), sociofonetiku zanimaju ponajprije sve socijalno relevantne varijante izgovora. Sam termin *sociofonetika* datira od 70-ih godina prošlog stoljeća, ali se u rječnicima pojavljuje mnogo kasnije, premda su fonetičari koristili taj termin opisujući različite govorne izvedbe na različitim dijalektima i u različitim društvenim grupama, ovisno o kontekstu, temi, slušateljima, namjeri govornika.

Sociofonetika proučava systemske fonetske i fonološke varijacije, sukladno društvenoj kategorizaciji govornika i slušatelja, kako su one nastale, kakve su i kako su prihvaćene u društvenom kontekstu (Hay i Drager, 2007). Naime neke inače diskretne fonetske/fonološke jedinice imaju značajnu ulogu u konstrukciji jezičnog identiteta (nacionalnog, lokalnog, rodnog ...). No pitanje je do koje su razine slušatelji osjetljivi na male fonetske razlike te tko prepoznaje društvena značenja pojedinih varijanti i postaju li zatim općeprihvaćene.

Sintetiziranjem i prožimanjem fonetike i hibridne lingvističke discipline – sociolingvistike, nastala je dvostruko hibridna sociofonetika, u čijem je fokusu govoreni govor, tj. raznolikost govora u različitim društvenim (komunikacijskim)

kontekstima – stvarni, a ne artificijelni život jezika. Sociofonetika evidentno upućuje na moguću socijalnu stratifikaciju fonetike, i to na svim razinama. Cilj je dakle napraviti nekakvu makrokategorizaciju društvenog prostora, tj. istražiti kako društveni (sociofonetski) parametri kao što su dob, spol/rod, seksualna orijentacija, etnicitet, podrijetlo, društveni status, ideologija, obrazovanje, profesija, mjesto stanovanja itd., utječu na govor i kako s njima koreliraju jezični varijeteti i obrasci upotrebe. Korelacija između jezičnih obrazaca i društvenih faktora postoji na svim razinama jezika (u sintaksi, morfologiji, leksiku), ali u fonetici i fonologiji ona pretpostavlja varijantnost na segmentalnoj, suprasegmentalnoj (intonacija, kvaliteta glasa i ritam) i subsegmentalnoj razini. Značaj pak koji govornici pridaju svakoj izgovornoj varijanti nedvosmisleno potvrđuje važnost sociofonetskih proučavanja (Stockwell, 2002), jer i male razlike u izgovoru društveno su gledano indikativne (Coulmas, 2003).

SOCIJALNA STRATIFIKACIJA IZGOVORA

Govor je čin odabiranja i ostvarivanja; iako individualan sloj jezika, društveno je obilježen u smislu da se govornik izborom riječi, načinom izgovora, bojom glasa i stilom (mikroorganizacijom društvenog prostora) identificira s onima s kojima ga povezuju neki društveni parametri, ili razlikuje od drugih (što je u nekim govornim situacijama također namjera govornika s primarnim ciljem iskazivanja identiteta).

U središtu su sociolingvističkih/sociofonetskih promišljanja jezična promjena i varijantnost, odnosno fluidnost govora. Jezična raznolikost potvrđena je u komunikacijskoj praksi i pojedinca i društva u cjelini jer se individualno isprepliće s društvenim, jer je svaki pojedinac i društveno određen, promjene na individualnom i socijalnom planu dvije su strane istog fenomena. Ni idiolekt nije u sebi koherentan entitet, i jezična i komunikacijska kompetencija pojedinca vremenom se mijenjaju (modificiraju i proširuju), primjerice usvajanjem neke nove riječi, upotrebom sintaktičke kategorije, ali i drugačijim izgovorom. Barem jedan drugačiji element upućuje na varijantnost idiolekta. I u jednoj istoj sinkroniji u većine govornika prepoznat će se repertoar idiolekatskih izgovornih varijanti, ovisno o situacijskom kontekstu. Društveni parametri utječu na način izgovora – govorenje (zvučanje glasova, riječi, rečenica), no isto tako sve distinkcije u jeziku i njegovoj upotrebi nisu posljedica društvenih procesa niti se mogu njima objasniti. Ne postoji govornik s jednim jedinstvenim stilom (Labov, 2003), svatko će, ovisno o temi, slušatelju i odnosu prema njemu i širem društvenom kontekstu, pokazati društvenu diferencijaciju u svom govorenju. Govor pojedinca u jednom vremenu i jednim stilom – idiolekt – samo je jedan od mnogih načina govorenja (točnije, od beskonačno mnogo), budući da se društvena stratifikacija izgovora mijenja za svakog govornika. Na neki je način idiolekatska raznolikost, i na razini izgovora, pokazatelj govorničkih vještina. U određenom kontekstu pojedinac će birati prozodijska sredstva, jedan ili drugi izgovor (čak i na razini iste riječi).

Rijetki govornici koji ne mogu birati (uvijek jednako govore u različitim komunikacijskim kontekstima) smatraju se manje (društveno) kompetentnim. Takvi uglavnom žive u ruralnim sredinama. Pojedinaac u urbanoj sredini najčešće nije determiniran istom društvenom grupom (čak ni samo jednom), mobilan je i u jednom trenutku prestaje biti članom jedne i postaje članom druge društvene grupe determinirane i drugim sociolektom. Govornici se unutar određene društvene grupe prepoznaju po upotrebi zajedničkog idioma, odnosno i po karakterističnom izgovoru koji na neki način integrira i delimitira, odnosno diferencira različite govornike.

Socijalna stratifikacija izgovora ne varira samo od grupe do grupe, od govornika do govornika, nego i od konteksta do konteksta. U javnoj komunikaciji dakako očit je pomak u smjeru dominantne društvene grupe čiji su govorni obrasci prestižni u toj govornoj zajednici. Naravno da nema ničega u samom govornom ostvarenju što bi upućivalo na nekakav prestižan status (Montgomery, 2001:68). Parafrazirajući de Saussurea, mogli bismo reći da je veza između izgovorne varijante i njezina statusa arbitrarna. Ona je i konvencionalna u svakoj govornoj zajednici jer ono što je prestižno u jednoj, ne mora biti u drugoj, odatle i njezina relativnost. Tako se primjerice u britanskoj engleskoj prestižnoj varijanti – *Received Pronunciation* (RP) – /r/ ne izgovora, što je u suprotnosti s prestižnom izgovornom varijantom američkog engleskog (New York) u kojoj postoji /r/, a njegova omisija vezuje se za niži društveni sloj i radničku populaciju. Naime Labov je 1962. proveo istraživanje u New Yorku, želeći ustanoviti je li (ne)izgovaranje /r/ u riječima *mother*, *bird*, *sugar* (Jones, 2001:128) determinirano pripadnošću određenom društvenom sloju. U prestižnom izgovoru javljalo se dakle tzv. postvokalno /r/, što ukazuje na socijalnu stratifikaciju izgovora u toj sredini.

PRESTIŽNE IZGOVORNE VARIJANTE

Na razini izgovora neki su oblici prestižni, prepoznati kao "ispravni" ili "lijepi, uhu ugodni", dok su drugi "pogrešni" i "ružni". Premda Bugarski (2009:85) tvrdi da se lingvistička proučavanja ne bi smjela baviti "isključivo, pa ni primarno (...) prestižnim jezičkim varijetetima kakvi su standardni jezici...", čini se da bi se upravo sociofonetika trebala baviti prestižnim izgovornim varijantama jer one na neki način anticipiraju i ostale relacije među govornicima, njihova jezična i druga prava. Kad se zna koji je oblik prestižan i tko ga definira, onda je jasno i koji su oblici na nižoj razini. Drugim riječima, od prestižnog lako dođemo do neprestičnog i stigmatiziranog oblika, čije sustave također treba i opisati.

Motivacija je u slučaju prestižnog izgovora češće vanjska, društvena. Labov je 60-ih godina prošlog stoljeća pokazao "kako se prestižni oblici šire na račun stigmatiziranih" (Bugarski, 2009:87) i kako se oni promatraju sinkronijski, dok traju, što je u suprotnosti s mladogramatičarskim tumačenjem glasovnih zakona, njihovoj simultanosti i bezizuzetnosti. Dakako, time su empirijski

opovrgnuti Bloomfieldovi stavovi, prema kojima su uzroci glasovnih promjena nepoznati. Labov, a poslije i Trudgill, dvjema kategorijama – realnog i prividnog vremena – analizirajući u jednoj sinkroniji govore različitih generacija, opisuju promjene i uzroke tih promjena (Bugarski, 2009).

U izgovornoj varijanti može se otkriti i etnicitet. Tako primjerice druga generacija imigranata – Talijana u SAD-u – prepoznaje drugačiji izgovor svojih roditelja, a neke je pomalo i stid zbog toga jer su, smatraju, time obilježeni, drugačiji od većine. Takvi čak i pretjeruju u drugačijem izgovoru vokala od svojih roditelja, pa tako riječ *coffee* zvuči kao *cooefee* [kuɔfi], ili riječ *door* kao *doer* [duə] (Aitchison, 2004:138). Očito je specifičan izgovor samo jedan od elemenata njihova etničkog identiteta, no dovoljno je jak da ih odvoji od većine, a njima je pak važno da se asimiliraju u većinsku zajednicu i steknu novi identitet. U svakom slučaju, riječ je o namjernom gubitku jednog i stvaranju novog identiteta (američkog) koji će značiti i, misle govornici, potpunu ravnopravnost u društvu. Dakle izgovorna varijanta samo je sredstvo, a ne i cilj. Mobilnost je očekivana i u smjeru prestižne izgovorne varijante koja osigurava i bolje mjesto na društvenoj ljestvici.

Pitanje je i da li je prestiž važan samo određenog, visoko pozicioniranoj društvenoj grupi, ili i onima koji bi htjeli postati članovi te elite. Svima onima koji nisu izvorni govornici ili većini njih očito nije važno jesu li svojom govornom izvedbom blizu ili daleko od prestižnog obrasca, neki ni ne uočavaju razliku. No izvornim govornicima francuskog pariški je francuski prestižan u odnosu prema kanadskom francuskom. Iako sve to ovisi o stavu prema izgovornim varijantama, jedno je sigurno: ono što se vezuje za dominantnu društvenu grupu najčešće se smatra normom na razini ukupne zajednice, pa čak i onda ako je riječ o nečem estetskom, subjektivnom, ekstralingvističkom.

Raznolikost idiolekatskih varijanata nameće pitanje hijerarhije: ako postoji hijerarhija, koji su parametri odredili viši/nizi status neke izgovorne varijante? Što je mjera kvalitete govorenja?

"AKCENT"

"Govor na nekom idiomu u najvećoj je mjeri markiran **načinom govornoga ostvarenja** jezičnih segmenata – riječi, slogova i fonema, tzv. **izgovornom osnovicom** ili posebnim **'akcentom'**. Po tom akcentu odmah se prepoznaju stranci ili oni koji govore prepoznatljivom dijalektalnom osnovicom" (Škarić, 2009:22).

Stockwell pak tvrdi da je zapravo nemoguće govoriti bez akcenta, kao što je nemoguće izgovor lišiti zvučne dimenzije (Stockwell, 2002).

Fonetsku varijantu – "akcent" – kaže Lyons – prepoznamo u svakog govornika. I dodaje: *Everyone speaks in one dialect or another, just as everyone speaks with one accent or another* (Svatko govori na jednom ili drugom dijalektu, baš kao što svatko govori jednim ili drugim akcentom; Lyons, 1984:269). No, prema Lyonsu, "akcent" nije negativno određen jer nije

jednoznačan: postoji prestižna fonetska/izgovorna varijanta – "prestižni akcent" i onaj stigmatizirani (nižeg statusa). "Akcent" može značiti i ukupnost izgovora (Rickford, 1996) tipičnu za neku regiju ili društvenu grupu, no nikada takav "akcent" nije prepreka za obostrano razumijevanje (komunikaciju) kao što su to razlike u leksiku ili gramatici.

"Prozodija riječi, ili skraćeno naglasak, akcent, podsvjesniji je dio jezičnoga znanja od drugih, a istodobno je izloženiji od izvanjskoga prepoznavanja. Jednom usvojena prozodija teže se mijenja nego drugi dijelovi gramatike. Te tri osobine – podsvjesnost, ukorijenjenost i prepoznatljivost čine da akcent postane opći pojam za idiomatsku govornu posebnost, za idiomatski identitet, pa se zato kaže da 'akcent' odaje i nacionalni (...) i regionalni i sociološki identitet ljudi. Naglasak stoga nije samo razlikovna fonološka crta koja ima jezičnu vrijednost u sosirovskom smislu, nego je i biljeg, paralingvistički znak, prema kojemu se vrijednosno određujemo – pozitivno ili negativno u različitom stupnju, i to u zavisnosti od vrijednosnoga određenja zajednice koja se služi tim znakom." (Škarić i Lazić, 2002:7)

Prema drugom i češćem tumačenju, "imati akcent" ili "govoriti s akcentom" znači "govoriti iskvareno" (engl. *broken language*), pa je u skladu s tim najčešći stav da stranci imaju "akcent", odnosno da "drugi govori s akcentom, a ne ja" (Romaine, 1994:20). Strogo govoreći, zaista je nemoguće ostvariti bilo kakvu varijantu, različitost, bez nekog "akcenta". U ovom slučaju akcent označava nekakav odklon od standardnog, odnosno prestižnog izgovora. Samo, pitanje je što je prestižno: je li to standard ili neki drugi idiom koji polako zauzima ili je već zauzeo njegovo mjesto (najčešće je to idiom najvećeg središta, glavnog grada (Granić, 1999), odnosno na nižoj razini bilo koji gradski idiom u odnosu na neki lokalni, mjesni idiom, vernakular i dijalekt)? U Britaniji je to RP, poslije je tzv. *BBC accent*, a u mnogim sredinama govor obrazovanijeg sloja glavnog grada uzima se kao pravi model.

Britanski engleski RP nije jednoznačan, ima dva oblika – tzv. *marked RP* (vezuje se za starije članove kraljevske obitelji, aristokraciju, sveučilišne profesore na Cambridgeu i Oxfordu i dr.) i *unmarked RP* (vezuje se za novinare BBC-ja, nastavnike, liječnike itd.) (Honey, 2007:94–96). I jedan i drugi oblik vremenom se mijenjaju jer su u kontaktu s drugim varijetetima. Tako se i *marked RP* danas mijenja, dijelom i zaslugom mladih članova kraljevske obitelji koji su pod velikim utjecajem popularnog londonskog govora.

Što se tiče prestižnog i stigmatiziranog varijeteta, *akrolekt* jest visokoprestižni standard, a na suprotnoj je strani *bazilekt*. Stoga bi *hiperlekt* bio društveno privilegirani *marked RP* akcent, *paralekt* je vrlo blizu njemu, ali ima u sebi sitnih elemenata nestandardnih varijeteta (Honey, 2007:96). *Mezolekt* koristi većina govornika, dok samo 3% ukupnog broja stanovnika Britanije jesu govornici prestižnog varijeteta.

Pod pretpostavkom da su izgovorne varijante društveno determinirane, postavlja se pitanje u kakvoj su korelaciji fonetske i fonološke jedinice sa sociološkim parametrima.

Trudgill je (1995) mišljenja da je izgovor konsonanata, posebice vokala, prilično dobar pokazatelj nečijeg društvenog položaja. Ne radi se uvijek o reduciranom izgovoru vokala/konsonanata, nego i o veoma malim, no očito značajnim razlikama u kvaliteti izgovora vokala koje je ponekad teško i izmjeriti i odrediti kao diskretne jedinice. Davno je Trudgill uočio da je urbani govor New Yorka jedan kontinuum varijantnih izgovora vokala koji ovise o tome je li govornik pripadnik nižeg ili višeg društvenog sloja, pa je tako uočio da govornici nižeg sloja imaju zatvorenije vokale.

- Usporedimo hrvatski standardni izgovor riječi *napraviti* [nàpraviti] i nestandardni [nàprav't] i [naprâviti], kao i standardni izgovor riječi *kupiti* [kùpiti] i nestandardni [kùp't]: naša jezična svijest primjećuje odsutnost kratkoga [i] i oslabljeni izgovor kratkoga [u] u nekim govorima koji su društveno i prostorno (regionalno) određeni (štokavski dinarski krajevi); "U nekim se štokavskim govorima zanaglasni vokal reducira sve do sinkopiranja (*kas'ti, dob'la* i sl.). Sve te osobitosti vokala iz raznih hrvatskih dijalekata u općem se hrvatskome čuju kao nepravilan izgovor" (Škarić, 2009:75).
- U izgovoru pojedinaca s dubrovačkog ili otočkog područja umjesto dugog fona [ā] čuje se jedan zatvoreniji glas više ili manje pomaknut prema [o], rjeđe se čuje zatvoreniji izgovor dugih vokala [ē], [ō], tj. da je izgovor malo pomaknut od [e] prema [i] i od [o] prema [u], uočljivo je i tzv. mediteransko /l/; u govoru otočana može se čuti i diftong [uo], npr. u [muoli]; "U brojnim dijalektima dugi *o* i *e* su vrlo zatvoreni (kao i u klasičnom tipu), a kratki su otvoreni. Najveće su razlike boje vokala *a* s obzirom na dužinu koja ide od srednjega [o], preko stražnjeg [ɑ], te prednjega [a] sve do blizu neutralnoga [ə]" (Škarić, 2009:75).
- U pojedinaca s kajkavskom podlogom postoje različita odstupanja u izgovoru vokala (dugih i kratkih [e], [o]).
- U engleskom jeziku razlike u kratkom i dugom vokalu te drugačiji izgovor konsonanata upućuju na socijalne razlike. Trudgill je 1974. (prema Coulmas, 2003:568) uočio da u govoru Norwicha vokal /a/ u riječima *after* i *cart* govornici iz srednjeg sloja izgovaraju nezaokruženo [a:], a govornici iz nižeg sloja (radnici) izgovaraju zaokruženo [a] ili [ä:], dakle socijalnim je faktorima nastojao objasniti lingvističke fenomene. Također se zanimao za izgovor *-ing* na kraju riječi *running, singing, raining*. U prestižnom izgovoru javlja se *-ing*, a u ostalima *in'*.
- Labov je (prema Coulmas, 2003:568) u svojim ranim istraživanjima (1966) pokazao da je inicijalni konsonant u riječima *this* i *there* u korelaciji s društvenim statusom govornika: standardni izgovor [ð] pripadnika srednjeg sloja, a nestandardni izgovor [d] pripadnika nižeg sloja (radništvo).

- U jednoj poznatoj studiji navodi se primjer izostavljanja [x], tzv. *h-dropping*: u riječima *hat*, *house* obrazovaniji (viši) sloj izgovara inicijalno [x], a manje obrazovani ga izostavljaju (Roach, 2002:65).

Naime, i kad se govornici trude govoriti na standardu, u spomenutim slučajevima odaje ih "akcent", drugačije izgovoreni i jedan jedini glas, a ne samo razlike u naglascima, melodiji rečenice i dr.

Iako su i izgovorne varijante pojedinaca dubrovačkog, otočkog i dinarskog podrijetla nestandardni oblici, otkloni od hrvatske ortoepske norme, spomenute izgovorne varijante nisu jednakog statusa. Nije samo u prednosti urbano pred ruralnim, čak je izgovorna varijanta s elementima otočkog (i ruralnog) u prednosti pred dinarskom štokavskom varijantom. Sasvim sigurno možemo zaključiti da su neki drugi (ekstralingvistički, dakako) parametri jednoj varijanti osigurali bolji status.

U standardnome engleskom (*correct English*) nema standardnog izgovora, ali ima prestižnih normi, od kojih je najpoznatija RP; *Fink* je primjer izgovora tipičnog za London i jugoistok Engleske: "/th/ u riječima *three*, *think*, *Kath* i *Arthour*, izgovara se kao [f]: *free*, *fink*, *Kaff*, *Arfe*". I poznati nestandardni *Cockney* također ima taj tzv. *Fink* izgovor. Govornici, pripadnici višeg sloja, izgovaraju riječi s istim naglaskom (tj. RP), neovisno o tome iz koje regije dolaze (Jones, 2001:124).

STAVOVI PREMA IZGOVORNIM VARIJANTAMA

Hrvatski stereotipi i predrasude

Stavovi općenito, pa i stavovi prema jezicima, jesu "mentalni, psihološki konstrukti i sadrže tri komponente: kognitivnu (uvjerenja i stereotipe), afektivnu (vrednovanje) i biheviorističku" (Garrett, 2007:116). Stavovima se atribuiraju različite uloge, i pozitivni i negativni stereotipi. "Kriteriji standardnosti izgovora nisu eksplicitno definirani ni na kojoj razini akustičkog opisa. Oni ovise o prosudbi izvornih govornika govorne zajednice" (Bakran, 1996:227). Njihovi su stavovi emocionalni, implicitni. Govornici se cijene ili diskriminiraju prema tome *kako* govore (ne samo *što* govore). Stoga su očito neke zvučne realizacije prestižne.

Prestižnost je uistinu relativna kategorija jer ju je važno definirati u odnosu prema nečemu te na određenoj razini. I ona se uvijek vezivala za socijalni status govornika: ako je bio viši, i njihov je govor bio prestižan, a svi drugi stigmatizirani. Gotovo je suvišno, s obzirom na unisonu percepciju i odgovore, provoditi istraživanje o stavovima govornika prema mjesnim ruralnim idiomima iz tzv. pasivnih krajeva.

No važno je reći i kojih krajeva. Koliko je važno kako govorimo, vidi se iz ocjena kvalitete govorne izvedbe osoba iz javnog života, napose političara koji zauzimaju i najviše medijskog prostora. Svojevrzne izgovorne nespretnosti, "zavičajni (iz)govor", odnosno naglašeni otkloni bilo od standarda ili prestižne

substandardne varijante ili urbanog idioma, u drugi plan smještaju poetsku, a ističu ekspresivnu i metajezičnu komunikacijsku funkciju. Drugim riječima, odabir takve stigmatizirane izgovorne varijante (ili uopće neposjedovanje neke druge) u političkom ili nekom drugom diskursu stigmatizira i samog govornika, tim više jer javnost smatra da takva izgovorna varijanta nije sukladna društvenom statusu govornika. U svakom slučaju, socijalna valorizacija određene izgovorne varijante temelji se na njezinoj funkcionalnosti i komunikacijskom doseg.

Iako je standard i standardizirani način izgovora po definiciji prestižan (ili bi takav trebao biti), u suvremenim društvima (preferira se u obrazovanju, u medijima – općenito u javnoj komunikaciji) nije jedini tako kvalificiran. Često ima jednaki status kao i neki drugi idiom.

Tako prestižna izgovorna varijanta može biti i ona s kojom se identificira dominantna društvena grupa ili je riječ o urbanom idiomu najvećeg središta. Mobilnost u tom smislu već postoji. Budući da se standard u nas često proglašava artificijelnim i rijetka je mobilnost u smjeru ortoepske norme – da bi pokazali društveni status i kulturu govorenja – mobilnost ide prema izgovornoj varijanti prestižnog urbanog idioma koja time i sama postaje prestižna izgovorna varijanta. Isto tako primjećuje se da je najviši stupanj homogenosti, da su najčvršće veze između govornika dviju krajnjih grupa, one na najvišem i one na najnižem mjestu hijerarhijske ljestvice.

Što se tiče hrvatskog naglasnog sustava, ima mišljenja da je realizacija četiriju normativnih naglasaka toliko neutralizirana "da je razlike među pojedinim tipovima akcenta moguće ilustrirati samo u hiperartikuliranom izvještačenom izgovoru" (Bakran, 1996:249). No to bi se moglo reći samo za neke regiolekte ili urbanolekte. Kako kontaktiraju jezici, tako kontaktiraju i različiti vertikalni i horizontalni stratumi jednog jezika koji dakako imaju različite statuse, pa oni prestižni više utječu na one neprestižne, ali ne baš i na stigmatizirane jer su oni prilično začahureni i otporni na sve utjecaje izvana (takvi su konzervativni ruralni idiomi stoga vrlo stabilni).

"Najveće razlike između dijalektalnih i drugih partikularnih hrvatskih idioma te općega hrvatskoga jezika upravo su u prozodiji riječi; veće su nego u leksiku, idiomatici, gramatici i fonemici (...) Klasični tip nije razvio svoju prozodiju riječi sociolingvističkim procesiranjem, osim u rubnim detaljima, nego mu je odabrana i više-manje u cijelosti preuzeta, 'klonirana' iz novoštokavskih govora. Ta je prozodija novoštokavskoga narječja opisana kao sustav, a potom propisana. Općeprihvaćeni tip, naprotiv, ima prozodiju koja je u trajnom nastajanju u procesu komuniciranja. Njezini oblici nastaju po načelu teorije kaosa, pa ih je teško predvidjeti, ne vidi im se na prvi pogled sustavnost, ali imaju čvrsto unutarnje opravdanje i vrlo određen izgled. Slikovito, ta je prozodija ishod miješanja u zajedničkom govornom lancu raznih hrvatskih partikularnih idioma, što na kraju ima sasvim ugodan tĕk i djeluje vrlo 'domaće'" (Škarić, 2009:118).

Škarić tvrdi da "hrvatski klasični izgovorni standard nema funkciju prestiža" (Škarić, 2007:86). Razlika pak "između polaznoga projekta i

ostvarenoga sustava u nas se najčešće skriva iza naziva 'klasična' norma i 'uporabna' ili implicitna norma" (Škarić, 2006:125).

Općeprihvaćenim se tipom hrvatskog jezika govori u kulturnoj, političkoj, gospodarskoj javnosti, ali i u školama, medijima, s tim da "akcent" ili prozodija riječi nije usustavljena. Za Škarića je to posve razumljivo jer je nastala komuniciranjem, a ne nametanjem, pa je očekivati "da će općeprihvaćena hrvatska prozodija biti nekakva sinteza ili hibrid od čakavskih, kajkavskih i štokavskih govora" (Škarić, 2009:121), tronaglasni prozodijski sustav s kratkim i dugim dinamičkim i s dugouzlaznim naglascima. Sociofonetska istraživanja pokazala su da je mjesto naglasaka gotovo slobodno u tom općeprihvaćenom tipu jezika za koji se zalaže Škarić, jer je takvo jezično ponašanje u skladu sa sociolingvističkim principima da se ono prihvaća, a ne nameće, ne propisuje, kao što je uostalom bio i slučaj s prihvaćenom prestižnom izgovornom varijantom engleskog jezika (*Received Pronunciation*).

"Općeprihvaćeni hrvatski idiom od klasičnoga se razlikuje ponajviše u fonemici i u fonetici (...) Taj općeprihvaćeni idiom ima oblike koji pravedno udaljavaju sve govornike od njihova organskoga govora, i to u smjeru **većini najpoželjnijih oblika**. Dakle, općehrvatski idiom se oblikovao prema **sociolingvističkim** zakonitostima, a ne kao neposredni rezultat normativističke jezične politike (...) Općeprihvaćeni hrvatski idiom dobro obavlja svoju komunikacijsku i integracijsku zadaću, ali (...) nema uporabne dozvole.

Na istoj sociolingvističkoj razini uz **općeprihvaćeni** hrvatski, ili skraćeno **prihvaćeni** stoji jedna njegova inačica, koja može biti označena kao **prihvatljiv** govor. Ta inačica ima neke oblike koji su negdje između klasičnih i općeprihvaćenih..." (Škarić, 2009:20–21)

U splitskom urbanom idiomu, u nekim žargonima naročito, ima tendencija udaljavanja od organskog govora i približavanja zagrebačkom govoru (vjerojatno pod utjecajem medija) u nekim riječima. Primjerice riječi *program*, *projekt*, *koncept*, *koncert*, *dirigent*, *defekt*, *elaborat*, *ambasador*, *okupator*, *koreograf*, *orkestar*, *kontakt*, *akcent*, pripadnici srednjeg i višeg društvenog sloja (obrazovaniji) sve češće izgovaraju sa silaznim naglaskom, bilo na posljednjem slogu ili na nekom unutrašnjem: *progràm*, *projèkt*, *koncèpt*, *koncèrt*, *dirigènt*, *defèkt*, *elaborât*, *ambasâdor*, *okupâtor*, *koreogrâf*, *orkèstar*, *kontàkt*, *akcènt*. U svemu tome nema pravila jer još uvijek neke riječi zadržavaju svoju prepoznatljivu lokalnu prozodiju: npr. *stùdènt*, *asistènt*. Odnos prema prestižnom može dakako ići i u obrnutom smjeru – odbijanjem (udaljavanjem).

ZAKLJUČAK

Premda u samom zvuku nema ničega što bi mu jamčilo prestižni status, neke izgovorne varijante mogu postati prestižni uzorci kojima se teži, koje postaju društveno vrijedne, čak vrednije od ortoepske norme. U tome im naročito pomažu mediji, ali ne samo oni. Vrijednost im daju sami govornici pa je ona

relativna. Znači: danas prestižne izgovorne varijante, sutra možda stigmatizirane. Naime, izgovorne varijante imaju vrlo dinamičan status.

Razlozi su dvostruki:

- a) ekstralingvistički (promjenjivi stavovi govornika prema načinu izgovora)
- b) lingvistički (svaka je izgovorna varijanta upotreba jezika koji je po definiciji dinamičan).

Što se tiče mobilnosti u smjeru prestižne izgovorne varijante, neka su istraživanja pokazala da su žene mobilnije od muškaraca i da radije prihvaćaju prestižne izgovorne varijante koje će im, tako barem misle, osigurati i bolje (ravnopravno) mjesto u javnoj komunikaciji, a time i u društvu.

Sociofonetika pokušava odgovoriti na pitanja kako društvene strukture utječu na izgovorne varijante, tj. kako govornici govore u različitim kontekstima.

Jezik je, bez obzira na prostor i vrijeme istraživanja, konstantno varijabilan. I ta činjenica vjerojatno otežava njegovo promatranje. Upotreba jezika – govor – osim komunikacijske funkcije ima i simboličku društvenu funkciju, no to ne znači da su baš sve distinkcije u upotrebi jezika rezultat društvenih procesa ili da se mogu objasniti društvenim fenomenima.

Davno nas je Boas naučio da ne postoje primitivni i razvijeni jezici, no složiti ćemo se da postoje prestižni jezici (jer evidentno svi nemaju jednaki status ni komunikacijski doseg), a unutar jednog jezika i prestižni idiomi, odnosno prestižne izgovorne varijante. Dakle hijerarhije ima. Jezična praksa pokazuje to na najbolji i najtočniji način. Jesu li to naslijeđeni stereotipi o "lijepom" i "ružnom jeziku", odnosno o "lijepim" i "ružnim izgovornim varijantama" jednog jezika? Odgovor je, očekivano, potvrđan.

Činjenica jest da normativisti (normativni gramatičari), među ostalim normama, propisuju i ortoepsku normu standardnog jezika, ali prestižne obrasce izgovornih varijanti određuju sami govornici u svom simboličkom izvanjezičnom univerzumu.

REFERENCIJE

- Aitchison, J.** (2004). *Language Change: Progress or Decay*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bakran, J.** (1996). *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Bugarski, R.** (2009). *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek-Knjžara Krug.
- Coulmas, F.** (2003). Sociolinguistics. U M. Aronoff i J. Rees-Miller (ur.), *The Handbook of Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Foulkes, P., Docherty, G.** (2006). The social life of phonetics and phonology. *Journal of Phonetics* 34, 409–438.
- Garrett, P.** (2007). Languages Attitudes. U C. Llamas i sur. (ur.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London-New York: Routledge, 116–121.
-

- Granić, J.** (1999). Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces. U *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike* (ur. L. Badurina i sur.). Zagreb-Rijeka: HDPL, 271–277.
- Hay, J., Drager, K.** (2007). Sociophonetics. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 36, 89–103.
- Honey, J.** (2007). Sociophonology. U F. Coulmas, (ur.), *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishing, 92–106.
- Jones, J.** (2001). Languages and class. U L. Thomas i Sh. Wareing (ur.), *Language, Society and Power: An Introduction*. London-New York: Routledge, 117–133.
- Labov, W.** (2003). Some Sociolinguistic Principles. U K. Bratt Paulston i G. R. Tucker, (ur.), *Sociolinguistics: The Essential Readings*, 234–250.
- Lyons, J.** (1984). *Language and Linguistics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montgomery, M.** (2001). *An Introduction to Language and Society*. London – New York: Routledge.
- Rickford, J. R.** (1996). Regional and Social Variation. U S. Lee McKay i N. H. Hornberger (ur.), *Sociolinguistics and Language Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 151–194.
- Roach, P.** (2002). *Phonetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Romaine, S.** (1994). *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Stockwell, P.** (2002). *Sociolinguistics: A resource book for students*. London – New York: Routledge.
- Trudgill, P.** (1995). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. London – New York-Toronto: Penguin Books.
- Škarić, I.** (2006). *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I.** (2007). *Hrvatski izgovorni identitet*. *Govor XXIV*, 2, 77–178.
- Škarić, I.** (2009). *Hrvatski izgovor*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Škarić, I., Lazić, N.** (2002). Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima. *Govor XIX*, 1, 5–34.
-

Jagoda Granić
Faculty of Philosophy, Split
Croatia

**SOCIOPHONETICS:
PRESTIGE VARIANTS OF PRONUNCIATION**

SUMMARY

Synthesizing the two disciplines – phonetics and sociolinguistics, sociophonetics deals with phonetic variants that appear as a result of speaking in different social contexts. Every speaker will show some phonetic variation ("accent") according to the context in which s/he is speaking. Some social parameters influence the way people talk, the manner of pronunciation (the realisation of certain phonemes, stress, etc.). Considering that "there are no single-style speakers", everyone, according to the situation in which s/he find her/him/self, will display social differentiation in her/his pronunciation. The speech of one person at one time in one style, i.e. the idiolect, is only one variant among many others, because the social stratification of pronunciation also varies for any one speaker. At this level some individual sounds will be prestigious, but others ("incorrect and ugly") will be stigmatized. Although nothing in a sound itself can guarantee its prestigious status, certain manners of pronunciation can become prestige patterns. But this is not forever – prestige patterns can become stigmatized, because of their relative status which is the result of the significance speakers attach to them. Standard variants of pronunciation are mostly considered prestige variants. At the same time the speech variants of the dominant social group become prestige variants (the norm) for the whole society. It is very important to know that not all distinctions in language use are the result of social processes.

Key words: *varieties of pronunciation, accent, prestigious varieties, sociophonetics*
